

การอนุรักษ์พื้นที่สาธารณะชุมชนแบบมีส่วนร่วมกรณีศึกษาวัดสะแก
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*

PARTICIPATORY CONSERVATION OF PUBLIC SPACES: A CASE STUDY
OF WAT SAKAE, PHRA NAKHON SI AYUTTHAYA PROVINCE

สุดธิดา พาดฤทธิ, พระอุดมบัณฑิต (สมศักดิ์ สุทธิญาณเมธี)

Sudtida Padrit, Phraudombunthit (Somsak Sutthiyanamethi)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author E-mail: sudtida.padrit@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1. ศึกษาประวัติและรูปแบบการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณะชุมชนวัดสะแก 2. พัฒนาแนวทางการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณะชุมชนวัดสะแก และ 3. วิเคราะห์การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณะชุมชนวัดสะแก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 25 คน

ผลการวิจัยพบว่า 1. รูปแบบการอนุรักษ์วัดสะแกมีรากฐานมาจากแนวคิดอาจารย์บุชา เน้นการอนุรักษ์เชิงป้องกันร่วมกับการพัฒนา โดยคงสภาพความแท้ของโครงสร้างไม้เดิม ควบคู่กับการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ 2. แนวทางการพัฒนาเน้นการปรับเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอย (Adaptive Reuse) จากที่พักสงฆ์สู่พื้นที่ปฏิบัติธรรมสาธารณะ และการสร้างระบบที่เลี้ยงทางธรรมเพื่อสืบทอดภูมิปัญญา และ 3. การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นลักษณะ ไตรภาคีที่เกื้อกูล ตามหลัก “บวร” (บ้าน-วัด-ราชการ) โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางอำนาจ ตัดสินใจ กลุ่มศิษย์เป็นผู้อุปถัมภ์ และผู้นำชุมชนเป็นตัวกลางประสานงาน ความสำเร็จเกิดจากทุนทางสังคมและการระดมทุนแบบไม่เรียไรที่สร้างความโปร่งใสและศรัทธาที่ยั่งยืน

คำสำคัญ: การอนุรักษ์แบบมีส่วนร่วม; พื้นที่สาธารณะชุมชน; วัดสะแก

Abstract

This research article aims to: 1. examine the history and conservation model of Wat Sakae's community public space; 2. develop guidelines for conserving the public space of Wat Sakae; and 3. analyze community participation in the conservation of Wat Sakae's public space in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province. This study employed a qualitative research approach. Data were collected through in-depth interviews with 25 key informants.

Findings were as follows: 1. the conservation model of Wat Sakae was rooted in the concept of *ācariyapūjā* (veneration of teachers), emphasizing preventive conservation combined with development, maintaining the authenticity of the original wooden structures while integrating appropriate modern technology; 2. the development approach focused on adaptive reuse, transforming former monks' residences into public meditation spaces, alongside the establishment of a spiritual mentorship system to transmit local religious wisdom; and 3. community participation followed a mutually supportive tripartite model based on the "Bowon" principle (Home-Temple-State), in which the temple served as the central decision-making authority, disciples acted as patrons, and community leaders functioned as coordinators. The project's success was attributed to strong social capital and a transparent, non-solicitation-based fundraising approach that fostered sustained faith and trust.

Keywords: Participatory Conservation; Public Community Spaces; Wat Sakae

บทนำ

พระนครศรีอยุธยาเป็นมรดกโลกที่องค์การยูเนสโกให้การรับรองตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 เพราะเป็นเมืองที่สะท้อนคุณค่าทางอารยธรรม ศิลปกรรม และพุทธศาสนาที่สืบทอดกันมายาวนานในสังคมไทย (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2566) แต่ในช่วงที่เมืองขยายตัวและการท่องเที่ยวเติบโตอย่างรวดเร็ว มรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้กลับต้องเผชิญกับความท้าทายหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นอาคารสถานที่ที่เสื่อมโทรมตามกาลเวลา ภูมิทัศน์เมืองที่เปลี่ยนไป รวมถึงแรงกดดันจากการนำมาใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อคงอยู่ของอัตลักษณ์และภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีความเปราะบางและยังขาด

กลไกในการจัดการที่เป็นระบบซึ่งเชื่อมโยงระหว่างภาครัฐ ชุมชน และภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ในบริบทนี้ วัดราษฎร์มักทำหน้าที่เป็นทั้งศูนย์กลางทางจิตใจและพื้นที่สาธารณะของชุมชน วัดสะแก ตำบลธนู อำเภอบึงสามพัน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นตัวอย่างหนึ่งของศาสนสถานที่มีความหมายพิเศษ เพราะเป็นที่ประทับและเป็นทีเคารพสักการะของหลวงปู่ดู่ พรหมปัญโญ วัดแห่งนี้จึงไม่ได้เป็นเพียงสถานที่ทางกายภาพหรืออาคารสถาปัตยกรรมธรรมดา แต่ยังเป็นศูนย์รวมของความเชื่อ กิจกรรมทางศาสนาและความสัมพันธ์ทางสังคมของพุทธศาสนิกชนอีกด้วย (เพื่อนแท้ เงินด่วน, 2566) กล่าวได้ว่า วัดสะแกเป็นพื้นที่สาธารณะทางจิตวิญญาณที่หล่อหลอมความผูกพันทางสังคม ความไว้วางใจและเครือข่ายความสัมพันธ์ของทั้งศิษยานุศิษย์และประชาชนในพื้นที่ ซึ่งปัจจัยเหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการคงอยู่ของวัดในฐานะมรดกที่มีชีวิตและเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

การอนุรักษ์ศาสนสถานในปัจจุบันยังคงมีปัญหาสำคัญคือการขาดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงจากชุมชน การเปลี่ยนแปลงของสังคมเมืองและวิถีชีวิตประจำวันของเยาวชนไทยทำให้รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมและการเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนเปลี่ยนไปจึงเป็นความท้าทายสำคัญต่อการพัฒนาแนวทางการอนุรักษ์ที่ต้องอาศัยทุนทางสังคมของคนในพื้นที่ (ปิยวรรณ หอมจันทร์ และพระคมสัน ฐิตเมธโส, 2563) หากกระบวนการจัดการยังคงดำเนินไปแบบบนลงล่างโดยไม่สร้างความรู้สึกร่วมกัน ก็มีความเสี่ยงสูงที่จะเกิดการซ่อมแซมหรือพัฒนาที่ไม่สอดคล้องกับอัตลักษณ์ดั้งเดิมของพื้นที่ และอาจนำไปสู่การสูญเสียทั้งคุณค่าทางกายภาพและคุณค่าทางจิตวิญญาณของศาสนสถานในระยะยาว

ด้วยเหตุนี้ งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งศึกษาพลวัตของการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณะชุมชนที่วัดสะแก โดยใช้วัดแห่งนี้เป็นกรณีศึกษาของการจัดการที่ขับเคลื่อนด้วยทุนทางสังคมและพลังศรัทธา โดยมุ่งเน้นที่การสร้างสมดุลระหว่างการรักษาความเก่าแก่ของโครงสร้างดั้งเดิมกับการใช้ประโยชน์ให้เหมาะสมกับบริบทยุคใหม่ การวิเคราะห์จะพิจารณาไกลไกลความร่วมมือระหว่างบ้าน วัด และเครือข่ายศิษยานุศิษย์ รวมถึงบทบาทของศรัทธาในฐานะพลังทางสังคมที่สามารถระดมทรัพยากรและสร้างการมีส่วนร่วมอย่างสมัครใจ ทั้งนี้เพื่อถอดบทเรียนเชิงกระบวนการที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางสำหรับการอนุรักษ์ศาสนสถานโดยชุมชนเป็นฐานในพื้นที่อื่น ๆ ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติและรูปแบบการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณชุมชนวัดสะแก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. เพื่อพัฒนาแนวทางการอนุรักษ์พื้นที่ สาธารณชุมชนวัดสะแก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
3. เพื่อวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์พื้นที่ สาธารณชุมชนวัดสะแก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบของการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เน้นการศึกษาเชิงลึก เข้าใจความหมายและบริบท และพฤติกรรมของมนุษย์ โดยมีการเลือกกลุ่มเป้าหมายและเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญและใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก รวมทั้งการสังเกตการณ์และรวบรวมแบบสอบถามในการเก็บข้อมูลแบบสัมภาษณ์

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง จำนวน 25 คน ได้แก่ เจ้าอาวาส 1 รูป พระสงฆ์ 3 รูป กรรมการวัด 2 คน ผู้นำชุมชน (กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน) 3 คน ประชาชนรอบวัด 2 คน หน่วยงานราชการ 2 คน และกลุ่มลูกศิษย์ 14 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก โดยสอบถามเกี่ยวกับสภาพปัญหาการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณชุมชนแบบมีส่วนร่วม ดึงข้อคำถามในประวัติและรูปแบบการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณชุมชนวัดสะแก รวมถึงสภาพปัญหาที่การอนุรักษ์พื้นที่สาธารณชุมชนวัดสะแกแบบมีส่วนร่วม การปรับตัวการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณชุมชนแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งข้อมูลเกี่ยวกับการส่งเสริมการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณชุมชน แนวทางการอนุรักษ์พื้นที่ สาธารณชุมชน รวมทั้งการอนุรักษ์พื้นที่ สาธารณชุมชน การพัฒนาการอนุรักษ์พื้นที่ สาธารณชุมชนแบบมีส่วนร่วม

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพดำเนินการโดยขอออกหนังสือถึงผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการให้สัมภาษณ์ และได้ทำการนัดหมายวัน เวลา และสถานที่กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อสัมภาษณ์ตามที่กำหนดไว้จนครบทุกประเด็น โดยขออนุญาตใช้วิธีการจดบันทึก และการบันทึกเสียงประกอบการ

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยจัดหมวดหมู่ข้อมูล สังเคราะห์ และตีความเชื่อมโยงกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

ผลการวิจัย

1. ประวัติและรูปแบบการอนุรักษ์พื้นที่ สาธารณชนวัดสะแก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อพิจารณาประวัติและรูปแบบการอนุรักษ์ของวัดสะแก จะเห็นได้ว่ามีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากที่อื่น เพราะเกิดจากแรงขับเคลื่อนภายในของชุมชนศิษย์เอง โดยมีรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้ คือ 1. แรงจูงใจจากอาจารย์บูชา การบูรณะกุฏิหลวงปู่ตุ๋ และพื้นที่วัดเริ่มต้นจากปณิธานของกลุ่มศิษย์ โดยเฉพาะตระกูลศรีสวัสดิ์พาณิชย์ที่ต้องการแสดงกตเวทิตาคุณและรักษาสถานที่พำนักของครูบาอาจารย์ไม่ให้ทรุดโทรมหลังจากที่ท่านละสังขารไปแล้ว ที่มาของความตั้งใจนี้ส่วนหนึ่งมาจากบทเรียนที่เห็นวัดอื่น ๆ ในอดีตที่ปล่อยให้เสื่อมสภาพไป จึงเป็นเครื่องเตือนใจให้ไม่ปล่อยให้เกิดเรื่องแบบนี้ขึ้นกับวัดสะแก 2. การอนุรักษ์เชิงกายภาพแบบรักษาต้นแบบ ก็คือ กุฏิหลังเดิมที่ยังคงอยู่ วัดสะแกไม่ได้เลือกที่จะรื้อถอนอาคารไม้เดิมเพื่อสร้างใหม่ทั้งหมด แต่ใช้หลักการการอนุรักษ์เชิงป้องกันแทนวิธีการที่ใช้ คือ การปะซ่อมเฉพาะจุดที่เนื้อไม้ชำรุด การเสริมความแข็งแรงให้กับโครงสร้างที่จำเป็น และที่สำคัญคือนวัตกรรมพิเศษที่นำมาใช้ คือ การติดตั้งกระจกนิรภัยและระบบปรับอากาศภายในกุฏิไม้ เพื่อควบคุมอุณหภูมิและความชื้นให้เหมาะสม ซึ่งช่วยยืดอายุของวัสดุและป้องกันปลวกได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ 3. พุทธนวัตกรรมเพื่อการสืบทอดคำสอน นอกจากการรักษาโครงสร้างทางกายภาพแล้ว วัดสะแกยังมีการนำเทคโนโลยีสื่อเสียงมาประยุกต์ใช้ด้วย โดยติดตั้งระบบเสียงให้ผู้ที่มาสักการะสามารถฟังคำสอนของหลวงปู่ตุ๋ได้โดยตรง วิธีการนี้ทำให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างสถานที่กับคำสอนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน ผู้มาเยือนจึงได้ทั้งสัมผัสบรรยากาศและได้รับธรรมะในเวลาเดียวกัน

2. แนวทางการพัฒนาการอนุรักษ์พื้นที่ สาธารณะชุมชนวัดสะแก เมื่อพิจารณาแนวทางการพัฒนาที่เกิดขึ้นจริงในกรณีของวัดสะแก จะเห็นได้ว่า มีการมุ่งเน้นไปที่การสร้างสมดุลระหว่างมรดกที่จับต้องได้กับมรดกทางจิตวิญญาณอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในมิติของการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมเชิงจิตวิญญาณ ซึ่งวัดได้พัฒนาจากการเป็นเพียงแหล่งศรัทธาส่วนบุคคลมาสู่การจัดตั้งกลุ่มปฏิบัติธรรมที่มีระบบพี่เลี้ยงอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการสืบทอดวัตรปฏิบัติและคำสอนตามหลักการของหลวงปู่ตุ๋อย่างถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนผู้ชี้แนะหลังจากหลวงปู่ละสังขาร กลุ่มศิษย์เก่าจึงได้จัดตั้งกลุ่มปฏิบัติธรรมขึ้นและทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงในการถ่ายทอดวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้อง โดยเน้นเหตุผลเชิงวิทยาศาสตร์และกฎแห่งกรรม

ในแง่ของการปรับปรุงกระบวนการทัศน์ทางคำสอน วัดมีการปรับวิธีการสื่อสารให้เน้นความเป็นเหตุเป็นผลและแนวคิดเชิงวิทยาศาสตร์มากขึ้น โดยค่อย ๆ ดึงศรัทธาที่มุ่งไปที่เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์กลับมาสู่หลักการของกรรมและการพึ่งพาตนเอง เพื่อให้สอดคล้องกับความเข้าใจและความต้องการของคนรุ่นใหม่ในยุคปัจจุบัน แนวทางนี้ช่วยลดทอนความมั่งงายและดึงดูดคนรุ่นใหม่ให้เข้ามาสนใจในการปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง นอกจากการพัฒนาในมิติทางจิตวิญญาณแล้ว วัดยังได้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับผู้มาใช้งานอย่างเป็นรูปธรรม โดยวัดได้ขยายขีดความสามารถของพื้นที่ผ่านการสร้างอาคารปฏิบัติธรรมและการจัดการภูมิทัศน์ เช่น การจัดทำลานจอดรถ เพื่อรองรับสาธุชนที่เพิ่มขึ้น โดยใช้ทรัพยากรที่ได้จากการระดมทุนผ่านวัดอุ้มงคลที่ระลึก ซึ่งเป็นโมเดลการบริหารจัดการทรัพยากรที่โปร่งใสและไม่แสวงหาผลกำไร การบริหารจัดการวัดอุ้มงคลอย่างโปร่งใสและตรวจสอบได้นี้ทำให้เกิดความไว้วางใจจากชุมชนและผู้มีส่วนร่วม และสิ่งที่น่าสนใจ คือ การเปลี่ยนสถานะของกุฏิจากที่พักส่วนตัวของสงฆ์มาเป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะเพื่อการปฏิบัติธรรม โดยเปิดพื้นที่ให้ฆราวาสเข้ามาใช้งานจริง ซึ่งถือเป็นกลยุทธ์สำคัญที่ทำให้เกิดการดูแลรักษาอย่างต่อเนื่องตามธรรมชาติ เพราะเมื่อผู้คนได้ใช้พื้นที่อย่างสม่ำเสมอ ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกันและมีส่วนในการรักษาพื้นที่นั้นไปโดยปริยาย แนวทางการพัฒนาเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างสมดุลระหว่างการรักษามรดกทางกายภาพกับการสืบทอดมรดกทางจิตวิญญาณ โดยใช้กลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อน

3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณะชุมชนวัดสะแกจากการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมในกรณีศึกษาวัดสะแกมีลักษณะเป็นโมเดล ไตรภาคีที่เกื้อกูล ซึ่งมีโครงสร้างอำนาจที่ชัดเจนและแต่ละฝ่ายมีบทบาทที่เกื้อหนุนกันอย่างลงตัว โดยฝ่ายแรก คือ วัดในฐานะผู้กำกับดูแล ซึ่งเจ้าอาวาสและคณะสงฆ์มีอำนาจตัดสินใจสูงสุดในทุกโครงการ หลักการสำคัญที่ปรากฏชัดเจน คือ มีเงินก็ทำไม่ได้ หากทางวัดไม่อนุญาตให้ทำ กล่าวคือ ทุกอย่างต้องผ่านการพิจารณาและอนุญาตจากวัดก่อนเสมอ แม้จะมีงบประมาณหรือทรัพยากรเพียงพอแล้วก็ตาม ฝ่ายที่สอง คือ บ้านหรือกลุ่มศิษย์ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ริเริ่มและอุปถัมภ์โครงการต่าง ๆ กลุ่มนี้ทำหน้าที่เป็นผู้ริเริ่มความคิดและระดมทุนสนับสนุนโครงการ โดยไม่มีความคาดหวังผลตอบแทนทางธุรกิจหรือผลประโยชน์ส่วนตัวใด ๆ ทั้งสิ้น การมีส่วนร่วมของกลุ่มนี้เกิดจากศรัทธาและความปรารถนาดีที่จะรักษามรดกของครูบาอาจารย์ไว้อย่างบริสุทธิ์ใจ ส่วนฝ่ายที่สาม คือ ชุมชนและผู้นำท้องถิ่นที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางสำคัญ โดยเฉพาะกำนันและผู้ใหญ่บ้านที่ทำหน้าที่เชื่อมประสานและคัดกรองผลประโยชน์ที่อาจแอบแฝงมา บทบาทของกลุ่มนี้เปรียบเสมือนทั้งไวยาวัจกรและโซ่เชื่อมระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ที่ช่วยให้การสื่อสารและการทำงานร่วมกันเป็นไปอย่างราบรื่น พร้อมทั้งคอยเฝ้าระวังไม่ให้

มีผลประโยชน์ส่วนตนเข้ามาแทรกแซง นอกจากโครงสร้างการมีส่วนร่วมที่ชัดเจนแล้ว วัดยังมีนวัตกรรมการระดมทุนที่น่าสนใจ โดยใช้หลักการที่ไม่เรียกร้อยหรือบังคับผู้คนให้บริจาค แต่ใช้วิธีการบอกบุญและมอบของที่ระลึก เช่น แหวน ให้แก่ผู้ร่วมบุญแทน รายได้ทั้งหมดที่ได้รับจะเข้าสู่วัดอย่างโปร่งใสและตรวจสอบได้ วิธีการนี้ไม่เพียงแต่สร้างความไว้วางใจให้กับชุมชนและผู้มีส่วนร่วมเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงการบริหารจัดการที่ยึดหลักธรรมาภิบาลและความโปร่งใสอีกด้วย โมเดลไตรภาคีที่เกื้อกูลนี้จึงเป็นตัวอย่างที่ดีของการทำงานร่วมกันระหว่างสามฝ่ายที่มีบทบาทแตกต่างกัน แต่เกื้อหนุนกันเพื่อเป้าหมายเดียวกันคือการอนุรักษ์และพัฒนาวัดให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

1. ประวัติและรูปแบบการอนุรักษ์พื้นที่ สาธารณชุมชนวัดสะแก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า การอนุรักษ์เกิดจากพลังศรัทธาภายในของกลุ่มศิษย์เป็นหลัก โดยมีแรงจูงใจจากการแสดงกตเวทิตาคุณต่อหลวงปู่ตุเป็นจุดตั้งต้น นำไปสู่การบูรณะกุฏิและพื้นที่วัดอย่างต่อเนื่อง ในด้านรูปแบบการอนุรักษ์ วัดสะแกเลือกใช้แนวทางรักษาต้นแบบเดิม ผ่านการซ่อมแซมเฉพาะจุด เสริมโครงสร้าง และประยุกต์ใช้นวัตกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เช่น กระเจกนิรภัยและระบบควบคุมความชื้น เพื่อยืดอายุอาคารไม้ ขณะเดียวกัน ยังมีการพัฒนาพุทธนวัตกรรมการสื่อสารธรรม โดยใช้ระบบเสียงถ่ายทอดคำสอน ทำให้การอนุรักษ์ไม่ได้จำกัดเฉพาะกายภาพ แต่เชื่อมโยงกับการสืบทอดจิตวิญญาณ และคุณค่าทางพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรม สอดคล้องกับงานของพิริยะ ผลพิรุฬห์ (2566) ได้ศึกษาเรื่อง บทบาทของวัดต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน พบว่า วัดมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในฐานะศูนย์กลางทางสังคมและชุมชน มิได้จำกัดอยู่เพียงการประกอบศาสนกิจเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่ด้านการศึกษา การสงเคราะห์ การดูแลผู้ด้อยโอกาส การอนุรักษ์วัฒนธรรม และการเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชน และยังสอดคล้องกับงานวิจัยของทรงวิทย์ แก้วศรี และคณะ (2560) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษานโยบายและกลไกในการส่งเสริมและคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย พบว่า มรดกวัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา และผลงานสร้างสรรค์ของบรรพบุรุษที่สืบทอดต่อกันมา ซึ่งสะท้อนอัตลักษณ์และความภาคภูมิใจของชาติ แต่กำลังได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ จึงจำเป็นต้องมีมาตรการคุ้มครองอย่างเป็นระบบ โดยภาครัฐได้กำหนดนโยบายและกลไกผ่านกฎหมายและแผนพัฒนาต่าง ๆ ขณะเดียวกัน พระสังฆาธิการและสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนาควรมีบทบาทเชิงรุกในการส่งเสริมความรู้ด้านการอนุรักษ์ และสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ เพื่อสนับสนุนการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมอย่าง

ยั่งยืน ดังนั้น การอนุรักษ์พื้นที่สาธารณะชุมชนเชื่อมโยงกับการพัฒนาทั้งด้านกายภาพ สังคม และจิตวิญญาณ โดยอาศัยพลังศรัทธาและการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นฐานสำคัญ ในการขับเคลื่อนความยั่งยืนของชุมชนในระยะยาว

2. แนวทางการพัฒนาการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณะชุมชนวัดสะแก พบว่า การสร้างสมดุลระหว่างมรดกทางกายภาพกับมรดกทางจิตวิญญาณ โดยพัฒนาระบบการสืบทอดคำสอนผ่านการจัดตั้งกลุ่มปฏิบัติธรรมแบบพี่เลี้ยง เพื่อแก้ปัญหาการขาดผู้ชี้แนะหลังการละสังขารของหลวงปู่ และสร้างความต่อเนื่องของวัตรปฏิบัติอย่างเป็นระบบ ในด้านเนื้อหา คำสอน วัดปรับกระบวนการสื่อสารให้เน้นเหตุผล กฎแห่งกรรม และการพึ่งพาตนเองมากกว่าการยึดติดอิทธิปาฏิหาริย์ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทคนรุ่นใหม่ และลดความมกมายทางศาสนา ขณะเดียวกัน มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น อาคารปฏิบัติธรรมและพื้นที่จอดรถ โดยใช้รูปแบบการระดมทุนผ่านวัดถลุงคลอย่างโปร่งใส สร้างความเชื่อมั่นแก่ชุมชนและผู้มีส่วนร่วมและที่สำคัญ คือ การเปิดกุฏิเป็นพื้นที่ที่สาธารณะสำหรับการปฏิบัติธรรม ทำให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง และเสริมสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของของชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของวาริ โศกเตี้ย (2565) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการพัฒนาพื้นที่นวัตกรรมการวิจิตรของวัดในพระพุทธศาสนา พบว่า การพัฒนาพื้นที่วัดให้เป็นพื้นที่นวัตกรรมการบูรณาการหลักภาวา 4 ได้แก่ กายภาวา ศีลภาวา จิตภาวา และปัญญาภาวา ควบคู่กับการออกแบบกิจกรรมและสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมอย่างเป็นระบบ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน การจัดพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการพัฒนากายและใจ การส่งเสริมศีลธรรมและระเบียบวินัย ตลอดจนการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนาปัญญาอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ การพัฒนาดังกล่าวต้องอาศัยกระบวนการนวัตกรรมการมีเป้าหมายชัดเจน มีกิจกรรมรองรับ และสร้างประโยชน์เชิงการศึกษาแก่สังคมอย่างเป็นรูปธรรม

3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์พื้นที่สาธารณะชุมชนวัดสะแก พบว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์วัดสะแก มีลักษณะเป็นโมเดลไตรภาคีแบบเกื้อกูล ประกอบด้วย วัด กลุ่มศิษย์ และชุมชนท้องถิ่น ที่มีบทบาทชัดเจนและสนับสนุนกันอย่างเป็นระบบ ฝ่ายวัดทำหน้าที่กำกับดูแลและตัดสินใจขั้นสุดท้ายในทุกโครงการ เพื่อควบคุมทิศทางให้สอดคล้องกับหลักธรรมและเจตนารมณ์ของวัด ฝ่ายกลุ่มศิษย์เป็นผู้ริเริ่มและสนับสนุนทรัพยากรด้วยศรัทธา โดยไม่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน ขณะที่ฝ่ายชุมชนและผู้นำท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการประสานงานและป้องกันผลประโยชน์แอบแฝง นอกจากนี้ วัดยังใช้รูปแบบการระดมทุนแบบสมัครใจ ผ่านการบอกบุญและมอบของที่ระลึกแทนการเรียไร พร้อมบริหารรายได้อย่างโปร่งใสและตรวจสอบได้ ส่งผลให้เกิดความไว้วางใจจากทุกฝ่าย สอดคล้องกับงานของพระสุธีวีราภรณ์ อาจสามล และพระมหามนกล

กิตติญาโน (2567) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมอนุรักษ์พุทธศิลปกรรมเขามอรัตน์ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่า การอนุรักษ์ที่มีประสิทธิภาพควรมียึดหลักการรักษาความดั้งเดิมและคุณค่าเชิงอัตลักษณ์ ควบคู่กับการเปิดโอกาสให้วัดและชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการดูแลรักษาอย่างต่อเนื่อง ผ่านการร่วมกำหนดความหมายร่วมสนับสนุนทรัพยากร และร่วมรับผิดชอบต่อการอนุรักษ์ในระยะยาว นอกจากนี้ การเสริมสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างวัด ชุมชน และภาครัฐ ยังเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ การลงทุน และการกำกับดูแล ซึ่งนำไปสู่การอนุรักษ์ที่ยั่งยืนและสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ท้องถิ่น

องค์ความรู้จากการวิจัย

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

จากภาพที่ 1 แสดงถึงระบบนิเวศแห่งความสำเร็จของการอนุรักษ์วัดสะแก ซึ่งไม่ได้ขับเคลื่อนด้วยปัจจัยเดียว เกิดจากดุลยภาพของ 4 เสาหลัก ดังนี้

เสาหลักที่ 1 ด้านอุดมการณ์ (Ideological) ยึดหลักอาจารย์บูชาเป็นหัวใจสำคัญ ความสำเร็จไม่ได้เริ่มจากงบประมาณ แต่เริ่มจากแรงจูงใจในการอนุรักษ์เกิดจากความกตัญญูต่อครูบาอาจารย์ (หลวงปู่ตุ๋) โดยมีเป้าหมายเพื่อรักษาคุณค่าทางจิตใจและส่งต่อมรดกธรรม ไม่ใช่เพื่อหวังผลกำไรเชิงพาณิชย์ คือ รากฐานที่ทำให้ศิษย์ทุ่มเทโดยไม่หวังผลตอบแทน

เสาหลักที่ 2 ด้านการจัดการ (Management) สร้างสมดุลระหว่างสงฆ์และฆราวาส โมเดลนี้เน้นการจัดการอำนาจที่ลงตัว โดยฝ่ายสงฆ์ (เจ้าอาวาส) มีอำนาจตัดสินใจสูงสุด (Authority) เพื่อคุมกฎระเบียบ ส่วนฝ่ายฆราวาส (ศิษย์/ชุมชน) สนับสนุนทรัพยากร (Supporter) การเคารพในบทบาทหน้าที่ของกันและกันช่วยลดความขัดแย้งและทำให้งานเดินหน้าได้อย่างราบรื่น

เสาหลักที่ 3 ด้านนวัตกรรม (Innovation) โดยใช้เทคโนโลยีอนุรักษ์เชิงป้องกันการอนุรักษ์ที่นี้ไม่ใช้การแซ่แข่งอดีต แต่เป็นการผสมผสานระหว่างความแท้ (Authenticity) ของโครงสร้างไม้เดิม กับ ประโยชน์ใช้สอย (Functionality) ในปัจจุบัน มีการนำเทคโนโลยี เช่น เครื่องปรับอากาศและกระจก มาช่วยควบคุมสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาสภาพไม้และเอื้อให้คนรุ่นใหม่เข้ามาปฏิบัติธรรมได้สะดวกสบาย

เสาหลักที่ 4 ด้านธรรมาภิบาล (Governance) ระดมทุนโปร่งใสแบบไม่เรียไร ความยั่งยืนทางการเงินเกิดจากความไว้วางใจ (Trust) วัดสะเกใช้โมเดลการระดมทุนแบบบอกบุญและมอบของที่ระลึก เช่น แหวน โดยไม่มีการหักค่าใช้จ่าย ทำให้ชุมชนมั่นใจว่าเงินทุกบาทถูกนำไปใช้เพื่อศาสนสมบัติอย่างแท้จริง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ภาครัฐควรพิจารณาปรับปรุงระเบียบการอนุรักษ์ศาสนสถานให้มีความยืดหยุ่น ยอมรับการปรับปรุงเพื่อประโยชน์ใช้สอย (Adaptive Reuse) ที่สอดคล้องกับยุคสมัย เช่น การติดตั้งระบบปรับอากาศในอาคารเก่า หากไม่ทำลายโครงสร้างหลัก
2. ควรมีกฎกติกายกย่องเชิดชูเกียรติผู้อุปถัมภ์ธรรมาภิบาลเพื่อสร้างต้นแบบ การทำบุญที่เน้นปัญญาและความโปร่งใส

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. วัดอื่น ๆ ควรนำโมเดล ระดมทุนโปร่งใสไปปรับใช้ โดยดเว้นการเรียไรที่และจัดทำบัญชีเปิดเผยสู่สาธารณะ
2. ควรส่งเสริมระบบพี่เลี้ยงทางธรรมโดยให้ฆราวาสที่มีความรู้ช่วยแบ่งเบาภาระสงฆ์ ในการแนะนำผู้ปฏิบัติธรรมหน้าใหม่

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. เพื่อวัดความพึงพอใจและการรับรู้นวัตกรรมที่เอื้อต่อคนรุ่นใหม่ การวิจัยที่เอื้อต่อคนรุ่นใหม่ การวิจัยครั้งต่อไปสำหรับคนรุ่นใหม่ (Gen Z) ที่มาวัดสะเกเพื่อวัดระดับทัศนคติและความพึงพอใจต่อรูปแบบการอนุรักษ์ ส่งผลต่อแรงจูงใจในการปฏิบัติธรรมจริง ในบริบทสังคมสมัยใหม่

2. การศึกษาบทบาทของตัวกลางในการจัดการประเด็นวิจัยเจาะลึกบทบาทของผู้นำชุมชน/ไวยาวัจกร ในฐานะโซ่ข้อกลาง เชื่อมโยงกับเสาหลักที่ 2 ด้านการจัดการว่ามีกลยุทธ์การสื่อสารอย่างไรในการประสานประโยชน์ระหว่าง กลุ่มทุนศิษย์ภายนอกกับคนในชุมชนท้องถิ่น

เอกสารอ้างอิง

- ทรงวิทย์ แก้วศรี และคณะ. (2560). การศึกษานโยบายและกลไกในการส่งเสริมและคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย (รายงานการวิจัย). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ปิยวรรณ หอมจันทร์ และพระคมสัน จิตเมธโส. (2563). กระบวนการอนุรักษ์ศาสนสถานในมรดกโลกทางวัฒนธรรมของไทย. *วารสาร มจร การพัฒนาสังคม*, 5(3), 33-43.
- พระสุธีวรารภรณ์ อาจสามล และพระมหามนกรมล กิตติญาโณ. (2567). การมีส่วนร่วมอนุรักษ์พุทธศิลปกรรมเขาดมอรัตน์ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์. *วารสารชุมชนวิจัยและพัฒนาสังคม*, 18(3), 432-447.
- พิริยะ ผลพิรุฬห์. (2566). บทบาทของวัดต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. สืบค้น 23 มกราคม 2568, จาก <https://nida.ac.th/temple-sustainable-development/>
- เพื่อนแท้ เงินด่วน. (2566). หลวงปู่ดู่วัดสะแกอยุธยา เปิดประวัติและวัดอุ้มมงคล. สืบค้น 2 มกราคม 2568, จาก <https://www.puean.co.th/temple/sa-kae-temple/>
- วาริ ไศกเตี้ย. (2565). กระบวนการพัฒนาพื้นที่วัดกรรมวิธีพุทธของวัดในพระพุทธศาสนา (ดุขปฏิทินพันธครุศาสตร์ดุขปฏิบัณชิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2566). *นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (เมืองเก่าอยุธยา)*. สืบค้น 2 มกราคม 2568, จาก <https://shorturl.asia/nScjT>